

Dávid Ferenc és kora.

Irta : Dr. Borbély István.

(Folytatás.)

Az az emberpár, mely a teremtés által elfoglalta helyét a paradicsomban, kezdetben a teljes üdvességben részesült. Hanem szabad akarata kárhozatba sodorta; Ádám és Éva bűnbeestek s bűnösségük miatt megfosztattak az üdvtől. Hosszú idő telt el, míg nem a késői nemzedékek fokozódó gyarlósága könyörületességre hajlítja az isteni szellemet s elküldé az ősananyagot, hogy formálja újra az emberiséget. Ez a második teremtés. Ámde, ezt többé nem lehetett olyan módon végrehajtani, mint az első, mivel már minden létezett. A második teremtés tehát csak részleges volt s nem a testre irányult, hanem a lélekre. Még pedig olyanképpen, hogy az isteni szellem választott magának egy nőt, akit „minden emberi cselekedet nélkül“, pusztán a szent lélek ereje által anyjává tett Jézusnak. Minthogy asszony szülte őt, Jézus valóságos ember volt; ámde nem emberi cselekedet által, hanem a szent lélek által fogantatott, ennél fogva ő azzal a tiszta lélekkel született, amivel a legelső ember, Ádám.¹ Nagyon érdekes megfigyelnünk azt az aprólékoskodó következetességet, amivel Jézusnak a szereplése az általános rendszerbe be van iktatva. Ha ez a Jézus rosszat cselekednék (rosz pedig mindaz, ami az isteni erővel ellenkezik), úgy bűnbeesvén, elveszítené üdvösségét s a második teremtés nem sikerülne. Ezért van az, hogy Jézus minden dolgában atyja parancsolatjára, vagyis a benne és általa működő isteni erőre hivatkozik. Már most Jézus bizonyos életében öntudatára ébred küldetésé-

¹ Dávid Ferenc mondta a gyulafehérvári második zsinaton : „In Christo duo considerantur : caro, quam assumpsit ex virgine ; et deitas illa, quam a Deo habet ex conceptione Spiritus sancti“. (Heltai-féle jegyzőkönyv 0 l.)

nek, ezért magára vállalja az emberiség összes bűnét s a reárott büntetéseket. Tehette, mert épen e célból küldte őt Isten e földre. A többi ismeretes. Jézus élt, szenvedett és meghalt. A kisznevde-
dással Jézus szerepe elvégződött, a történeti ember befejezte munkáját, az anyag elvegyült a föld porával, melyből keletkezett, a benne működő erő pedig visszazállott az őserőbe. Jézus után és Jézus óta újra üdvezülhet az emberiség. Ezért a nagy jótéteményért hálásak kell, hogy legyünk, még pedig előbb Istennek, azután a történeti ember Jézusnak.

Ime, ez Serveto alapgondolata. A gondolat nála ugyan kevesebb rendszerességgel olvasható, kora tudákossága az ő írásait is meghomályosította. Socinusnál s Dávid Ferencnél¹ azonban minden kétséget kizáró értelemmel megtalálhatni, noha különböző művekben és elszórtan.

S az ellentét Kálvinnal? Hát az ellentét ott van, hogy Kálvin — bár megemlékezik a praeexistentiáról, de — nem választja külön Krisztust és Jézust, ha vallja, hogy Krisztus épen olyan önmagától való és önhatalommal cselekvő valóságos Isten, mint az Atya vagy mint a Szent Lélek. Ha jól szemügyre vesszük e két hitrendszert, akkor lehetetlen meg nem látnunk, hogy ezek a valóságban nem ellentétesek, hanem egymás mellett parallel haladók anélkül, hogy akár kiindulásuk, akár lényeges részük közös volna. Serveto rendszerének alapja Isten, Kálvin rendszerének alapja Krisztus. Azt a

¹ Legtömörebben s legérthetőbben a gyulafehéri második hitvitán foglalta össze Dávid az ő Serveto-féle tanítását: „Vocabulum creationis in sacris literis dupliciter capitur; Primum pro visibilis mundi creatione, quae tribuitur Deo Patri. Secundo pro creatione invisibilis, nova, interna, de qua David Psalm. 51, Cor mundi crea in me Deus. Conditi in Christo Jesu, id est, recreati. In dispensatione plenitudinis condidit, id est, creavit per Christum. Creatio igitur haec proprie Christo competit, quia verba Christi sunt spiritus et vita. Regnum Christi non est cibus et potus, aut res aliqua visibilis, sed gaudium et pax. Prima illa creatio, facta est in mundi initio (uti Moses testatur); haec vero in plenitudine temporis, ut Ephes. 1 et 3 habetur. Regnum enim Christi non est de hoc mundo. Aliud enim est carnale regnum et aliud spirituale; aliud legis, aliud gratiae. Qualis etiam conditor sit Christus, ostendit Paulus, cum dicit: Per eum instaurari, recapitulari et reconciliari omnia. Et Paulus his vocibus, condere, restaurare, reconciliare, recapitulare, eodem modo utitur. Totus enim iste locus est eiusdem explicationis. Vide Ephes. 1. *Haec est mea doctrina, pro qua etiam mortem oppetere paratus sum hac ipsa hora et sic prodire in conspectum Dei mei, neque peto mihi gratiam*“ (Heltai-féle jegyzőkönyv I, 1.)

sok, ádáz küzdést, hiábavaló erő pazarlást, mit a XVI. század a Serveto-féle tanok kiirtására fordított, mind mind arra vihetjük vissza, hogy a küzdők nem ismerték meg egymásnak igazi álláspontját.

Blandratáé az érdem, hogy a Serveto-féle *hitrendszer*t Erdélybe átplántálta. Mielőtt ennek a tevékenységnek részleteiről szólanánk, meg kell emlékeznünk egy olyan eseményről, mely következményeiben végzetes hatású volt a rügyező unitarizmusra. Ez Békés és Báthory személyes ügye.

A Ferdinánd halálát követő hónapokban János Zsigmond nagyobb szabású foglalásokat eszközölt, mivel birodalmát gyarapította. Az új uralkodó, Miksa, Svendi Lázárt bízta meg a visszafoglalással. Az erdélyi fejedelmet előbbi háborúi annyira megfosztották katonáitól s pénzétől, hogy Békés Gáspár jobbnak látta azt tanácsolni: gyors követ által tudassák a portával Miksa szándékát s kérjenek ellene segédelmet. Ő maga mindjárt ajánkozott a portai követségre. János Zsigmond hajlott a szóra s 1565 januárjának végén útnak indítá Békést. Azonban ez talán még az ország határát sem hagyta el, mikor Svendi befejezte hadi készületeit s oly erővel támadott a határszélekre, hogy a fejedelem kénytelen volt előbbi megállapodása ellenére békességért folyamodni Miksához. Miután követei, Báthory István és Nizowszky Szaniszló előzőleg Svendivel tárgyaltak, március 24-én Bécsbe vitték a közösen készített szatmári béketervet. A helyzet ezáltal veszedelmesen súlyosbodott. Báthory gyanútlanul érkezett a császárvárosba, mikor lóhalálban küldött értesítést vőn kézhez: a szultán Békésnek legnagyobb segítséget ígért, Báthory tehát ejtse el a magával vitt tervezetet s olyan pro-pozíciókat terjesszen elő, melyekkel a segedelem megérkeztéig elhuzhatja az időt.

Békés jóigyekezetében az eredmény után nem kételkedhetünk; abban sem, hogy Báthory kiálljja taktika dolgában vele a versenyt. A kérdés csak az volt, vajjon hisz-e Báthory a porta őszinteségében, avagy nem? S megfontolva a példákat, átgondolván a gyakori késedelmezéseket, még inkább saját adott szavának férfias komolyságát, mellyel Svendit útjában feltartóztatá: elment Miksához s Nizowszky minden ellenzése dacára előterjesztette a szatmári béketervet. Csakhogy a jószándék idő előtt zátonyra jutott. Miksának előbb volt tudomása Békés küldetésének eredményéről, mint Báthorynak s e kétszínű játéktól — mert mi egyébnek nevezhette

volna e két irányú akciót — megmérgeződvn, mielőtt védekezhetett volna, János Zsigmond követét június 5-én letartóztatá. Így Békésnek közvetve s akarata ellen bár, de része volt a Báthory fogságra juttatásában s innen kezdődik az élesebb ellentét e nagyratörékvő férfiak között.¹ A fogoly két esztendeig időzött Bécsben s oly szigorú őrizet alatt állott, hogy a jezsuita atyákon kívül senki látogatót nem bocsátottak hozzá. Azon paterek között, kik bosszús lelkét vigasztalni próbálták, előtte legrokonszenvesebb a magyar Szántó István volt, ki ekkor kötött vele bizalmas barátságot.² Mint majd látni fogjuk, Szántó barátsága Báthory sorsára későbbben nem kis, az erdélyi reformációra meg éppen végzetes hatással volt.

Miután „a vakmerő kövel“ eképen megkapta büntetését, hasonló sorsot szánt magára a fejedelemre is Miksa, ezért tudatá a szultánnal a szatmári béketerv pontjait. A szultán ingerültsége határtalan volt. Feleletre szólítá a fejedelmet.

Míg ezek történtek a politikában, a vallási villongások sem szüneteltek Erdélyben. A nagyenyedi zsinat által megalapozott kálvinista egyház immár elég erős volt arra, hogy lépcsőül szolgálhasson egy új egyházba való átmenésnél. S Blandratának nem volt ennél egyéb célja . . . Szándékát a megvalósításban könnyíti a fejedelemnek irányában megnyilatkozó jóakarata.

Legelőször is Dávid Ferencet avatta terveibe. Ez a vágyaiban merész, elhatározásaiban kitaró prédikátor az enyedi zsinat óta a fejedelem udvari papja s az erdélyi kálvinista egyház superintendense volt. Személyes tulajdonai, deli termete, szónoki lelkesedése, éles dialektikája, nem különben alapos készültséggel társult rokonszenves egyénisége egyaránt föltétlen biztosítékai valának a tervezett nagyszabású akció sikerének. S folyt a küzdés. Kezdetben csak Dávid maga hirdette, hogy „egy az Isten s nem három“; rövid idő múlva már társai is akadnak a kolozsvári egyházban. Basilius István, Egri Lukács és Szegedi Lajos segédkeztek neki. A magyarság tehát elhitte azt, hogy igazságot tanítanak. Ám, a kincses város szász nemzetiségű kálvinistái, élükön Heltai Gáspárral, Titus, Mihály és György predikátorokkal tiltakoztak ez újítások ellen. Minthogy azonban mindkét fél mérsékelte hevét, összeütközésre nem került

¹ Szádeczky L.: K. Békés Gáspár, Bpest, 1887. 10 l., hol idézve van Gyulafi Lestár följegyzése is.

² Fraknói V.: Egy magyar jezsuita a XVI. századból. Bpest, 1887. 6—7 l.

sor. Különben is könnyen azt lehetett volna gondolni, hogy újra nemzetiségi ügy lesz a vallás dolgából. Azonban más fordulatot vett a história akkor, amikor Szikszay Fabritius Balázs, a magyar iskola igazgatótanára mondott ellent. Szikszay a kor szokása szerint Dávid Ferenc superintendensi asztalánál étkezett, tehát naponként értesült az eszmék forrongásáról. Előbb csak vitatkozott, majd elmaradt a coetusból. Mikor mindez nem használt, tanítványait eltiltotta az újszellemű prédikációk hallgatásától. Dávid most már nyíltan megvádolta a rektort s a polgárságra appellált. A szülők aggódó kétkedéssel nézték a versengést, hiszen nem az ő megállapodott gondolkozásuk forgott kockán, hanem serdülő gyermekük lelkülete. A tanulók egy része állhatatos maradt tanítója mellett. Nagy volt azoknak is a száma, akik a superintendenst követték s templomba jártak. Napok, hetek multán kezdett megváltozni Kolozsvár nyugalma. Az előbb még tartózkodó társadalom észrevétlenül hajlott Dávid felé s Szikszay Fabritius szomorúan látta pártjának apadását. Nehéz is lett volna tovább állani a küzdést, hát jobbnak látta odahagyni őrállását. Egy évi nehéz munka után eltávozott Kolozsvárról. Helyét Károlyi Péter foglalta el. Az új rektor Melius bizalmas és érdemes barátja, erős kálvinista, kinek nem közönséges tehetsége és bátorsága volt hivatva elsimítani a keletkezett zavarokat. Csakhogy ezt nehéz volt tennie. Az unitárizmus megalapozásának ez idején minden eddiginél szorosabb volt a kapcsolat a tanító és tanítvány, a pap s a hívők között. Hiszen nem elhitézés, de meggyőzés volt a cél. S mihelyt a hallgatóság azt vette észre, hogy előbbeni álláspontja nem az ő értelmének megfelelő, valamint megtanulta meglátni valamely hitrendszer hibáit: fölszabadult értelme többé nem akart tekintélyt ismerni. Dávid Ferenc megtanította hiveit hitük megértésére, tehát tulajdonképen azt a módszert ismertetette meg velük, mellyel önlelkükben megtalálják hitüket. Ezt azért volt szükség tennie, hogy öntudatos meggyőződés alapján való követőket szerezzen magának. Bizonyára nem gondolta, hogy ez által kettős eredményt ér el, hiszen önértelmükre ébredt hivei nem okvetlenül az ő meggyőződését kellett, hogy elfogadják. Valóban, mindennap új, meg új próféták támadtak, kik a tanult módon kétségeskedtek minden eddigi magyarázat helyességében (itt gyökerezik a későbbi unitárizmusnak tulnyomólag negatív jellege) s más, az eddigiéknél — szerintük — sokkal igazabb hitet kezdtek hirdetni. Ez ígehirdetők a különben meglevő zavargásokat annyira

elmérgesítették, hogy a városi tanácsnak kellett ellene föllépni. A tanács el is határozta, hogy „ha valaki efféle dolgot cselekedni, a szentírással ellenkező véleményeket, dogmákat hirdetni merészelne, az ilyet a papok feljelentésére a bírák és szenátorok állítsák elő, küldjék fel a templomi szószékre és kényszerítsék, hogy az egész gyülekezet előtt vitatkozzék meg a papokkal. Ha tudományát a szentírásból bebizonyítja: hát jól van; de ha nem tudná bebizonyítani: egy ingre vetköztetve megvesszőztessék és a városból kiűzessék“ (1565 dec. 11.). De ugyanakkor azt is végezték, hogy „a plébánus hivassék a gyűlésbe és komolyan intessék meg, hogy szünjenek meg az egymás ellen való prédikálástól és csak azt prédikálják, ami az Isten egyházának hasznára és gyarapodására van és nem okoz botránkozást“.

Ilyen körülmények között természetes, hogy Károlyi Péter ifjui lelkesedéssel minden alkalmat megragadott Dávid tudományának megrontására. Emlékeink csak attól az időtől kezdve maradtak, hogy mindketten vitáznak a trinitas és unitas nagy kérdésén. Dávid érvelései megfoghatatlanul kisiklanak a rektor kezéből, mire ez szegyenkezve távozott Meliushoz, segítséget kérendő. Melius első intézkedései ismeretlenek, de bizonyára nem lehettek célravezetők, mert 1566-ban — épen akkor, amikor a nagy török hadjárat kezdődött — ő is nagy akciót indít. A XVI. század szokása szerint a szóbeli vitatkozás volt a legádázabb küzdés. Az írásbeli vita a legyőzött félnek maradt végső erőpróbája. Melius is szóbeli vitát kért a fejedelemtől, hadd lássa, mit hirdetnek erdélyi papjai, kik nem régen még egy nézeten voltak vele. A fejedelem — noha Miksa leleplezése miatt a szultán haragja következtében épen ekkor volt legválságosabb pillanataiban — készséggel hívott össze Gyulafehérvárra generalis zsinatot.

E zsinat célja inkább kölcsönös tájékoztatás, mint egymás legyőzése volt. A vita lényegét a háromság képezte. Meliusék az 1562-iki debreceni confessioban azt vallották, hogy „az isteni lényben három megkülönböztetett lényeg van: Atya, Fiu, Szent Lélek“. Ez a három lényeg egymással teljesen egyenlő külön-külön véve, de aképen, hogy egyik még sem helyettesíthető a másikkal. Ennek a meghatározásnak két olyan része van, melyet Dávid Ferencék, sőt már Stancaró is, kifogásoltak. Egyik ez: ha más az állat és más a három lényeg, akkor könnyű azt gondolni, hogy itt négy istenről van szó. A gyulafehérvári zsinat tehát kimondotta: „Meg-

vetjük az Antikrisztust, mert ő az igaz és mindég áldott Háromságnak tudományát az Atyaistenről és az ő Fiáról, ami Urunk Jézus Krisztusról és mind a kettőnek lelkéről ördögi vakmerőséggel megrontotta és annak helyébe az irtózatos négység bálványát hozta be“. Ezzel egyszersmind kimondották azt is, hogy az „állat“, mint a háromság foglalatja, nem létezik; e helyett azt állították: „az egy igaz Isten — az Atya az ő Fiával, a Jézus Krisztussal és Szent Lélekkel“. Nehogy azonban azt lehessen hinni, hogy csak formális változtatás történt, hozzáfűzték: „Az Atyáról pedig azt mondjuk, hogy oka és kútfeje a Fiúnak és Szent léleknek, a kiben és akiből ezeknek lényök öröktől fogva van“. Ezt az egész fogalomsorozatot csak Serveto dogmatikája tudja megértetni. Láttuk, hogy nála az isteni erő olyan abstract valami, amit mi nem tudunk elgondolni másképpen, csak konkrét alakban, vagyis meghatározott formájában. Ennélfogva föltesszük, hogy az alak, a forma vagy Serveto kifejezése szerint a Krisztus — ép oly öröktől fogva létezett, mint a lényeg. Hogy aztán ez a lényeg miképpen változott formává, arra csak azt felelhetjük, hogy a szent lélek hozzájárulásával. Itt a szent lélek fölvételére okvetlenül szükség van, de azért mit sem tesz érthetőbbé, mivel nem ismerjük hatásának módját. Ezért nyugszunk meg a szent lélek csodatévő erejében. A másik a történeti Jézus szerepének beiktatása az egyetemes rendszerbe. Ez utóbbi később igen jelentős akadálya lesz a kálvinizmus fejlődésének. Ezuttal azonban nem került napirendre. Ennyiből kétségtelen bizonyossággal konstatálhatjuk a Serveto-féle tanoknak s ezáltal Dávid Ferencnek is hatását Melius s követői gondolkozására.

A gyulafehérvári zsinat tulajdonképpen való jelentőségét Meliusnak e mondata jelöli: „Ha a dolog lényegére nézve egyetértünk, nincs reá ok, hogy a szavak miatt háborút indítsanak ellenünk“. S a május 19-iki marosvásárhelyi zsinat csakugyan végleg megerősítette a megszóvegezett tételeket. Egyszersmind elhatározták azt is, hogy az eddig használt kátét e tételek alapján át fogják dolgozni.

Melius azzal a szándékkal jött volt Erdélybe, hogy megismerje s ha tényleg vannak, hát megsemmisítse a Blandrata és Dávid-féle antikálvinista tanokat. A gyulafehérvári s marosvásárhelyi zsinat után azzal a nyugodt tudattal távozott Debrecenbe, hogy ha voltak is ellentétek Erdélyben, azok immár, némi kölcsönös engedmények árán, kiegyenlítetttek. S e nagy munka — ha tényleg így van! — jogos önérzettel tölthette el. Nemcsak maga, de párthivei

is bizton hitték, hogy még mindig ő a magyar reformáció vezére.

A fejedelem is örömmel hallá a jóhírt. Legalább megbizonyosodott affelől, hogy a hit dolgában nem fenyegeti veszély a birodalmát. Úgy is elég sok a baj a politikában.

Valóban a békés egyetértés perspektívája tárult az aggodalmaskodók elé. A reménységnek e szép napjait, mint a multban annyszor, most is váratlan esemény zavarta meg. Az utóbbi néhány év alatt Alciati, Gentile, Gribaldo, Socinus Laelius és Ochino voltak a külföldi antitrinitárius mozgalmak vezetői. E mozgalmakról Erdély állandóan értesült s így vették 1564-ben a hírt, hogy Gribaldo Svájcban, Ochino pedig Lengyelországban meghalt; Socinus Laelius haláláról már 1562-ben értesültek. Noha fájdalmasan érinté Dávidokat e hír, beletörődtek, mert tudták, hogy a végzet ellen halandó ember nem lázadhat föl. Azonban más lett hatása az újságnak, mely azzal az érdekességgel szolgált, hogy Gentilet 1566 augusztus 5-én perbe fogták s egy hónapi vattatás után, szeptember 10-én Bernben lefejezték. S mindezt miért? Hát először azért, mert a trinitast emberi találmánynak mondta, mely nincs meg a szentírásban; másodsor, mivel azt tanította, hogy a biblia csak az atyát nevezi egy igaz Istennek; harmadsor, mivel tagadta, hogy a Fiú önmagától való örök Isten lenne. A berni tanácsnak e cselekedete nagy hatással volt a magyar reformációra. Dávid Ferencét is, Meliusékat is arra ösztönözte, vetnék össze hitvallásukat Gentile tételeivel. Ez a hasonlítás azzal az eredménnyel végződött, hogy a Gyulafehérváron elhatározott, Marosvásárhelyen megszövegezett, majd pedig az átdolgozott heidelbergi kátéba foglalt hitvallásuk sokban egyezik Gentile állításaival. Hiszen a VIII. cikkben maguk is elismerték, hogy „a Fiú és Szentlélek istenségének forrása és oka maga az Atya“. Sőt a IX. cikkben éppen ez áll: „Azt tartjuk, hogy az apostoli hitforma elején ezt a szócskát: egy — az Atya Istennek kell tulajdonítani“; s a félreérthetés elkerülése végett hozzáfűzték: „a Fiú és Szentlélek méltóságából az Atyának fölülhaladó különös méltósága semmit le nem von“.

Ez a fölfedezés kettős következménnyel járt.

Miután mindkét rész ujjlag átvizsgálta a megállapodásokat, e tanulságok alapján megfogalmazta konfesszióját. A sort Dávidék kezdték s 1567 február 17-én Tordán olyan tételeket állapítottak meg, melyek a vásárhelyi zsinaton készültéktől csak alakra nézve

különböznek, lényegben azonban azzal is, meg Gentile dogmaival is egyezők. A tordai végzéseket joggal nevezhetjük a magyarországi unitárius hitvallás legelső konfessziójának.¹ Meliusék épen egy hét múlva, február 24—26-án Debrecenben gyűltek össze. Rájuk több elvégezni való várakozott, mert a Gyulafehérváron föladott kálvinista trinitast kellett visszavenniök. Ezért először is azt jelentették ki, hogy Dávid Ferencék a Gyulafehérváron létrejött egyezséget „a vásárhelyi zsinatban fölzavarták“, majd a részletekre térve, megtagadták előbbi álláspontjukat A II. Igaztételben „visszavetik azokat, kik eltörülvén a valóságos háromságot, az egész istenséget az egyedül való Atyába zárták be“. A III. Igaztételben vallják, hogy az Atya, Fiú és Szentlélek „egy lényű, egyenlő és önmagukban önálló istenségek“.

Az egyik következmény tehát a genfi kálvinizmusnak sértetlen állapotba való visszaállítása volt. Ez a restitutio Calvinianismi egyszerűs mind a magyar kálvinista egyháznak a Blandrata és Dávid-féle Serveto hitűektől való különválását is jelentette. Az 1567-iki debreceni zsinaton Dávid Ferencnek társaságát „mint ragályos pestist, kerülni határoztuk; ha ugyan ezek eretneksége választott bírák elé terjesztetve, még keményebben el nem ítéltetik és kimondott büntetésük végre nem hajtatik, mint Gentile Bernben most elítéltetett.“ — írja június 28-án Melius Maga rögtön gondoskodott is róla, hogy alföldi kerülete külön alapon szervezkedjék, megszakitván az erdélyiekkel minden további összeköttetést.

A másik következmény a hitvitázó irodalom kifejlődése. Már eddig is láttuk, hogy a vitákat könyvekkel toldották meg, azonban e könyvek vagy a viták eredményének összefoglalásai vagy pedig a legyőzött félnek megmaradt végső kísérlet valának. Ezután ritkulnak a szóbeli viták s helyette könyvekkel hadakoznak; s nemcsak a vezérek. A reformáció lassanként tömörítette a pennaforogató embereket s a század derekán már erős írói gárda védi hite, egyháza épségét.

Meliusnak a debreceni zsinaton jóváhagyott kánonjai nagy forrongást idéztek elő Kolozsváron. Említettük, hogy a szász kálvinisták eddig sem látták szívesen Dávid újításait, most meg egye-

¹ A teljes szöveg közölve *Lampe: Hist. Eccles. Hungar.* 147—148 i. L. hozz. u. o. 149—158 l. Magyarul a konfesszió: *Kiss Áron: A XVI. században tartott ref. zsinatok végzései.* 449—452 l.

nesen szakadás elé állították az egyházat. Heltai és Titus papok augusztus folyamán leköszöntek hivatalos állásukról. Félrevonulásuk nagy megütközést keltett, a már régóta lappangó egyenetlenség ezzel tetőfokra hágott; némelyek megmaradtak ugyan Dávid Ferenc hite igaz voltának tudatában, mások azonban kétségeskedni kezdtek,; sőt voltak olyanok is, kik fanatizmusukban halállal, gyilkossággal fenyegetőztek. Mind e körülmények hozzájárultak a város békéjének felbomlásához. A tanács egyelőre nem intézkedett semmit, mert várta a helyzetnek valamilyen kialakulását, hiszen a fejtelenségnek e napjaiban azt sem lehetett tudni, vajjon mi kötelesség vár rá, mint hatóságra. Mert, noha Melius ismételten figyelmükbe ajánlta a genfi és berni tanács példáját, maguk egyelőre nem mertek volna ily radikális intézkedést foganatosítani. A zavaroknak ez idején jelent meg Dávid Ferenc tollából a *Refutatio scripti Melii*. Az egész könyv célját és alap gondolatát a fejedelemhez intézett ajánló levél adta. A világi hatóságnak — ugymond Dávid Ferenc — joga van arra, sőt egyben kötelessége is, hogy a papok adminisztratív munkálkodását ellenőrizze, hogy vitabírákról gondoskodják, de nem lehet joga ahhoz, hogy bármely felekezet hitét tüzzel-vassal terjessze. Krisztus követői független polgárok, kiknek szabad lelkiületén csak nem ejthet csorbát a külső erőszak! A fejedelem ismeri Meliusék hitvallását, de bizonyára látta saját confessiojukat is, s nem kétli, hogy melyiknek ad igazat. Azonban bármint vélekedjék ő felsége, ők (Dávidék) kívánják, hogy a szólas, a véleménynyilvánítás szabadságát ne vonja meg egyik féltől sem, mert csak így juthat világosságra Istennek ígéje. Ez általános tájékoztató után négy részben ismerteti a vásárhelyi zsinat megállapodását s kimutatja, hogy nem ők, de Meliusék azok, akik a megállapodást megszegették.

A *Refutatio* főleg az elégedetlenkedőknek szólt. Dávidnak azonban arra is volt gondja, hogy hív követőit se hagyja kielégítetlenül; valamint, hogy a külföldi tudományosság se legyen az ő ügyükben tájékozatlan. Ezért nagy vállalkozáshoz kezdett. Legelső sorban is a tudományos igényeket akarta kielégíteni; evégből — s mint a szöveg mutatja — nagy előkészülettel hozzálátott a *De falsa et vera unius Dei* megírásához. Munkájában a hagyomány szerint Blandrata is részt vett. Mielőtt azonban nyomtatás alá adta volna, az egyes részeket vagy szó szerinti fordításban, vagy átdolgozásban a magyar közönségnek is rendelkezésére bocsátotta Rövid

útmutatás, illetőleg Rövid magyarázat címen. Nem szükség részletesen szólnunk e könyvek tartalmáról; ugyanazok a tanítások vannak benne, melyekről eddig szólottunk. Egyet azonban meg kell jegyeznünk, hogy: e két magyar könyv stílusa feltűnően idegenszerű, Dávid Ferenc magyaros nyelvezetét a gyors munka valóságssal összerontotta; néhol csaknem az értelmetlenségig zavaros, másutt tipikusan latin. Mindazonáltal e könyvek hatása rendkívüli volt. Thuri Mátyás elküldvén azok egy példányát Wolf wittenbergi tanárhoz, csatolt levelében írja, hogy lelke szörnyű fájdalom nélkül említeni sem képes e veszedelmes emberek tanainak előhaladását. Küldöttek e könyvekből Bullinger Henriknek, Beza Tódornak s Simler Jósiásnak is, kérve, cáfolják meg azokat. Ez utóbbi ígérete szerint nemsokára könyvet bocsát közre Dávid ellen.

Még jelentősebb volt a magyarságra tett hatás. János Zsigmond részben Blandrata, részben Békés és Mikola közbenjárására kedvező véleménnyel volt az új tanokról s Dávid Ferencet szívesen meghallgatta, noha maga most még nem csatlakozott követőihez. Ahhoz is hozzájárult, hogy az 1568. január 6—14-ki tordai országgyűlésen „ennek a hitnek terjesztésére engedély adassék. Evégből kimondotta, hogy az üldözések ellenében meg akarja menteni a szabad hithirdetés elvét s alapúl véve a korábbi végzéseket, elrendeli, hogy a prédikátorok az evangéliumot saját értelmük szerint szabadon hirdethessék, minden helység olyan prédikátort tarthasson, milyen neki tetszik s a szuperintendensek ezek háborgatásától eltíltatnak, senkit tanításáért papságától meg nem foszthatnak: mert a hit az Isten ajándéka!“ Ez kétségtelenül nem jelentett egyebet, mint azt, hogy a kálvinista papok unitárius tanokat is hirdethetnek, ha hiveik így akarják. Ám, ebben a formában is nagy jelentőségű: vetésnek mondhatnók a nemsokára bekövetkező terméshez viszonyítva. S aki e munkát gyakorlatilag elvégezte: Dávid Ferenc volt. Blandrata tekintélye csak arra szolgált, hogy a fejedelmi udvart tájékoztassa s állandó kedvezésre bírja; a polgárokat megnyerni Dávid teendője maradt. A multat megjelenítő képzelet színesen festheti e hitterjesztést. A pihenés óráiban a szószéken beszél a prédikátor. Megtérésre inti hallgatóit, mert elközelgett az idő, melyen ők is bémehetnek Kanaán földére. Érvelései igazságának bizonyítására idézi az Egyiptomból kivándorolt zsidók történetét, kik nem hallgatva a vezérlő szózatra, Isten büntetéséből 40 évig kényszerültek bujdosni. Aztán mikor a hallgatóság figyelme kellő-

képpen hozzátapadt a példához, váratlan fordulattal szólott: „Mi éretünk irattatott meg az elmondott história“. A megdöbbsent hallgatóság még magához sem tért meglepetéséből s a szónok folytatta: „De lásd meg az üdőt is. 1526—7—8 esztendőben kezdé Luther Márton Zwingliussal vetélkedni az úr vacsorája és a bálványok felől. Ha az esztendőket megszámlálod, melyekben ezek egymásra hadakoztának, meglátod, hogy mostan telik be a negyven esztendő“. Nem hagy kétséget egy percre sem. A hitújítás nem ez évben kezdődött. Dávid Ferenc kész a felelettel. „Az örömek esztendeje, melyben minden szolgál az ő elvesztett jószágokra térnek vala, Isten parancsolatja szerint mindenkoron az ötvenedik esztendő volt. A feltámadás után 50-ed napra bocsátá Krisztus is a szent lelket. Mostan vagyon annak ötven eszteneje, hogy Luther Márton fel kezdé bontogatni Krisztus koporsóját . . .“ Az utókor rideg okoskodása hozzáteheti, hogy e bizonyításnak ma kevés ereje van, de a kortársak, kik a magán életben a török véstől sanyargattattak, kiket a német fenyegetett s végül, kik a politikában örökös bizonytalankodást, a vezetők között örök töprengést láttak, s akiknek lelkületét a reformáció támasztotta vallási villongás is megzavarta, ezek a kortársak reménykedő aggodalommal hallgatták a szent könyv jövendölését. Mert Dávid Ferenc ez alkalommal sem tett egyebet, mint a biblia mondásait vitte át a mindennapi életbe.

Annak a Meliusnak, ki a debreceni kánonokban az ótestamentum bosszúálló Istenéhez folyamodott az új hitűek megbüntetése végett, rettentő szava volt ez eseményekhez. Haragjának első gerjedelmében (dec. 4-én) Debrecenben akarta összeroppantani az erdélyieket. Meghívóját, melyben Dávidéknak „Arius, Cerinthus és Gentile skorpiók pestises utódinak, a viperák ezen szülőinek“ „hamuvá égetésére“ tesz célzást, elküldötte erdélyi ellenfeleihez is, felszólítva őket közöttük megjelenésre. Dávid e meghívásra azt felelte, hogy zsinatjuk kitüzött helye gyanus, mert ki van téve a török s német száguldozásoknak; ehhez járul, hogy azon helység papja (Melius) vértől nem írtózó ember, ki minden hívőnek lest hány és életére tör. A debreceni zsinat Dávidék nélkül is megtartott, de határozatait nem ismerjük. Az unitáriusok a „Disputatio Debretzinensis, comoedia Valaszutina illustrata“ című komikotragédiával feleltek e zsinat végzéseire. „De hogy Melius győzelemmel ne dicsekedhessék — folytatja válaszáat Dávid —, s ne hirdethesse, hogy ők a világhosságot kerülik, méltóztassanak a szellem

fegyverével hozzájok jönni“ — Tordára, 1568 március 3-ra, „náluk, mint eddig tapasztalták, most is a legbiztosabb helyen lesznek; atyjokfiai segélye sem fog hiányozni s bár ellenkezők nézeteik, mindent békésen és a szelidség lelkével fognak elintézhetni“. Csatlolja egyben a vita tételeit is. Februárius 3-án pótlólag tudatták, hogy a fejedelemnek Székelytámad várában költ határozata szerint, „hogy ily nagy dolog annál nagyobb tisztességgel és méltósággal menjen végbe“, a Tordára hirdetett zsinat Gyulafehérváron fog megtartatni.

(Folytatjuk.)

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Nádai Pál, Könyv a gyerekekről. Munka, játék, művészet. Ignolus előszavával. Budapest, Franklin Társulat. 1911.

A szelid lelkű Názáreti Mester ezelőtt 2000 évvel a Jeruzsálem felett elhuzódó lankás oldalakon és a tó partján összegyűjtötte híveit és tanítványait, egyszerű, igénytelen, tisztalelkű embereket s hirdette nekik:

Új parancsolatot adok néktek, hogy egymást szeressétek; amint én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást (János 13, 34.). Szeressed a te felebarátodat, mint magadat. (Márk 12, 31.). Szeressétek ellenségeiteket; áldjátok azokat, akik titeket átkoznak; jót tegyetek azokkal, akik titeket gyűlölnek és imádkoztatok azokért, akik titeket háborgatnak és kergetnek titeket. (Máté 5,44). Így tanított Jézus, így szórtá szét szelid lelke kincseit, melyekkel megváltotta a világot.

Ma is, 2000 év mulva egy fájdalomtól mérték felett kinzott bölcs nem kevésbé gyönyörű tájakon, Olaszország kék ege, Svájc hófedte tetői alatt, tiszta levegőjű völgyei között, nem nagy hallgatóság előtt, hanem széles körű olvasó közönségének szintén új parancsolatot hirdet. De mennyire más a Nietzsche új parancsolata! A kereszténység megállapította az erkölcsi értékek „tábláját.“ Rossznak és bűnnek mondja a szigort, kegyetlenséget, ravaszságot, haragot, vakmerőséget, harcot és hamisságot. Ellenben jönnek a szeretetet, részvétet, alázatosságot, kegyességet, megbocsátást.

És most jön az új evangélium hirdetője s az értékek e tábláját rossznak találja. Életünk irányát meg kell változtatnunk, a régi értékeket fel kell forgatnunk, a régi erkölcs helyébe újat kell tennünk. Amit eddig jónak, erkölcsösnek tartottunk, azt ezután tartsuk rossznak, megvetésreméltónak. És megfordítva. „Ne kíméld felebarátodat; az ember olyan valami, amit le kell győzni.“ Miért? Hogy előállhasson egy nagyobb, erősebb, hatalmasabb, természeti erővel és fékezhetetlen ösztönökkel dúsan megáldott ember, az emberfeletti ember, az *Übermensch*. „Az emberfeletti ember fekszik a szívemen, nem az em-